

Михайло Гугор

Євреї Дрогобича і **ШОА** спільноти

Національний історико-меморіальний заповідник «БабинЯр»

Київ-2023

Євреї Дрогобича і ШОА спільноти

Дрогобич¹ – місто в Дрогобицькому районі Львівської області Адміністративний центр Дрогобицького району і Дрогобицької міської громади. У 1939-1941 і 1944-1959 роках – центр Дрогобицької області. Місто засноване наприкінці XI століття. Було центром староства Перемишльської землі. З XV століття місто розвивалося, як, передовсім, ярмарковий і солеварний центр. Після Першого поділу Польщі Дрогобич відійшов до Імперії Габсбургів. У середині XIX століття перетворився на найбільший у Європі нафтовий центр, що сприяло швидкому розвитку міста. З початку листопада 1918 – повітовий центр у складі ЗУНР, після Акту Злуки 22 січня 1919 – у складі ЗОУНР. Після анексії Польшею – центр повіту Львівського воєводства у міжвоєнній Польщі.² За Пактом Молотова-Ріббентропа 1939 року анексований Радянським Союзом.

Головна площа Дрогобича, 1920 р.³

¹ Фіцовський С. Регіони великої ересі та околиці / Пер. з польськ. А. Павлишина. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2010. – С.102.; Нариси з історії Дрогобича. Від найдавніших часів до початку XXI ст. / наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич: Коло, 2009. – 320 с.

² Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 lipca 1934 r. o podziale powiatu drohobuskiego w województwie lwowskim na gminy wiejskie. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19340640542>

³ <https://nspu.com.ua/novini/bruno-shulc-sharmannik-iz-cinamonovogo-mista/>

Єврейська спільнота

Перші відомості про присутність євреїв на Дрогобиччині знаходимо в міських актах 1569 р., хоча згадки про їх присутність у місті датуються 1404, 1425, 1452–1454 рр. З 1578 року польський король Стефан Баторій забороняє євреям проживати в місті та вести торгівлю в усі дні крім ярмаркових, таке обмеження діяло до XVII ст.

Отже стосовно XIV–XV ст. – першого етапу розвитку міста Дрогобича не має підстав впевнено стверджувати про присутність єврейської громади. Скоріше за все невеличка гміна постала лише в XVI ст., коли євреї одержали дозволи на господарську діяльність, в основному, торгівельну.

Селили євреїв спочатку біля жуп, навколо яких вирувало господарське життя. Незважаючи на ординські спустошення у XVII ст., вони активізували своє життя в Дрогобичі.

У 1634р. було укладено угоду між євреями і старостою Л. Даниловичем, яка вмщує тексти важливих привілеїв. В одному з них вперше згадується «Лан», на якому євреям дозволялося вживати свої «обряди і набожества» згідно їх законом, але заборонялося влаштувати цвинтар. Це дало змогу збудувати першу в Дрогобичі синагогу, яку в часи козацького нападу 1648 р. було спалено.

За люстрацією 1661–1665 рр. на лані вже виникла ціла вулиця із 15 будинків, зі своїми храмами, генделем і публічними торгами.

Єврейське місто окреслене ревізією 1962 р., вже налічувало 27 об'єктів: «дім великий», будинок-контора, малий будиночок єврейського бакаляра, будинок школяра, золотаря, різника та ін. Містечко на старостинському Лані збереглося до ХХ ст. Саме тут була збудована невелика синагога. У 1648 р. після козацького штурму міста були зруйновані і синагога, і більша частина єврейського майна.⁴

У 1743 р. була зведена мурована божниця і ще кілька малих та звичайних домів молитви. Найбільшу синагогу у Дрогобичу збудовано у 1842–1865 рр., яка збереглася й до нині. Вони були осередками духовного і культурного життя дрогобицьких євреїв.

У 1794 р. австрійським урядом складено перший офіційний перелік населених пунктів Галичини. За цією класифікацією Дрогобичу залишили статус міста. Етнічно він був багатонаціональним, а населення релігійно – конфесійно неоднорідним. Австрійська статистика свідчить, що в 1785 р. у місті мешкало 2866 греко-католиків, 1600 римо-католиків, 2236 – іудеїв.

За переписом 1900 р. – іудеїв було 44,7% від усього населення Дрогобича. З кінця ХІХ ст. місто та його околиці стають центром великого нафтового басейну, що зумовило стрімкий розвиток техніки, культури і освіти.

⁴ Нариси з історії Дрогобича. Від найдавніших часів до початку ХХІ ст. / наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич: Коло, 2009. – 320 с.

Синагога⁵

Привілеєм польського короля Владислава IV 1616 року, підтверджений в 1634 році підскарбієм короля і дрогобицьким старостою Яном Даниловичем, надавав площу під забудову єврейської вулиці розміром в 1 лан або 30 моргів (18 га) за 100 злотих на рік. Єврейський квартал, що виник у такий спосіб, отримав назву “Лан”. Відповідно до цього привілею, юдеї мали право побудувати синагогу і утримувати інші громадські інституції.

Саме на території колишнього Лану у старій частині міста, у межі сучасних вулиць Малий Ринок, 22 січня, Лесі Українки та Пилипа Орлика на останній і стоїть знаменита хоральна синагога. На відміну від багатьох інших дрогобицьких синагог, в кожен з котрих ходили представники певного стану, хоральна відчиняла двері для всіх юдеїв міста.

Так синагога виглядала на початку XX століття

Потреба у зведенні великої синагоги була цілком об’єктивною, зважаючи на зростання кількості євреїв у місті. Маленькі святині фізично не могли задовольнити духовні потреби юдейської громади. Варто хоча б глянути на демографію тогочасного Дрогобича. У місті на межі XIX і XX століть євреї становили близько половини населення міста (в 1869 році – 47, 7%, у 1880 році з 17500 жителів міста – більше 50%). З часом їх кількість не

⁵ L. Wikler, «Z dziejow Zydow w Drohobyczu»// Biuletyn zydowskiego instytutu historycznego», 1969. № 71–72.; S. Rothenberg, List o zagladzie Zydow w Drohobyczu. London, 1984. S. 7.; M. Balaban, Zabytki historyczne Zydow w Polsce, Warszawa, 1929.; Иосиф Гельстон Архитектурные особенности синагог Дрогобыча. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.lechaim.ru/ARHIV/180/gelston.htm>

зменшувалася: у 1939 році з 34 600 мешканців 26, 3 % становили українці, 33, 2 % — поляки, і 39, 9% – євреї.

Будівництво хоральної синагоги розпочалося в 1842 році за кошти єврейської громади і було завершено аж у 1865 році. Зразком для зовнішньої оздобы Дрогобицької хоральної синагоги стала синагога в німецькому Касселі, споруджена 1830 року. Для зображення на фасаді було використано «касселівські» романські архітектурні пояси, притаманні для німецького стилю рундбоген. Стиль, очевидно, теж не був обраний випадково. Як відзначав єврейський дослідник Йосиф Гельстон, певним чином така окраса слугувала свідченням лояльності юдейської громади до влади, оскільки прихильність до неороманського стилю в ті часи вважалася виявленням австрійського і німецького патріотизму.

Найбільшу синагогу Східної Галичини свого часу малював видатний художник, “єврейський Рембрандт” Маурицій Готтліб. Він був однокласником і товаришем Івана Франка, а живопису вчився у самого Яна Матейка. Дрогобицьку хоральну синагогу він також зобразив на своїй картині “Синагога в Йом Кіпур”.

Дрогобицька хоральна синагога, 2014 р.

17 червня 2018 р. у Дрогобичі після довгих літ реставрації було урочисто відкрито хоральну синагогу – архітектурну окрасу міста та яскравого свідка його непересічної, строкатої історії.

Лише на початку 90-х років минулого століття синагогу передано єврейській громаді міста. Паралельно у синагозі відбувалися різноманітні мистецькі події. То ж до того, як повернути собі первісне культове значення, храм на певний час став арт-майданчиком для місцевих і приїжджих митців.

Відновлення Дрогобицької хоральної синагоги може слугувати чудовим прикладом і мотиваційним фактором для порятунку тих небагатьох

залишків юдейської духовної спадщини, котрі вціліли на наших теренах у темні часи Шоа і в епоху радянського безбожжя. Історія з порятунком святині дрогобицьких юдеїв може бути взірцем для тієї ж Жовкви, а саме для реставрації її архітектурного шедевра – розкішної оборонної синагоги XVII століття.

Дрогобицька хоральна синагога – одна з двох десятків юдейських святинь, що залишилися у місті після Другої Світової війни. І сьогодні вона є однією з найкрасивіших і найбільших у Східній Європі.

Західна Україна була приєднана до Радянського Союзу лише у вересні 1939 року. Можливо, двадцятирічний розрив у часі від початку руйнування та переробки культових будівель комуністичним режимом на Східній Україні та інших регіонах Радянської Росії дозволив зберегти в Галичині значно більшу кількість єврейських пам'яток. Завдяки цьому сучасні дослідники мають можливість вивчати історію будівництва синагог не лише за малюнками та фотографіями, а й за пам'ятками єврейської архітектури, що збереглися в Західній Україні. Значна кількість синагогальних будівель – 8 з 20, що існували перед Другою світовою війною, включаючи найбільшу синагогу Західної України, – збереглася у місті Дрогобичі прикарпатського.

Дрогобицька хоральна синагога, 2018 р.⁶

Єврейський цвинтар⁷

Найдавнішим єврейським кіркутом у Дрогобичі був Старий єврейський цвинтар, заснований, за різними даними, у середині XVII або на

⁶ <http://www.kray.org.ua/3207/mandrivky/drohobitska-horalna-sinagoga-nove-zhittya-svyatini/>

⁷ Стецюк О. Від нового до старого: єврейський цвинтар у Дрогобичі // Drohobyczer Zeitung. - 7 липня 2013.; А. Czolowski, «Pomniki dzejowe Lwowa», Lwow, 1896, t.3, s.11, 12. ЦДІАУ (Центральний державний історичний архів України), Львів, ф. 129, оп. 3, д. 268, лл. 1, 2.

початку XVIII століття і знаходився на території єврейського кварталу Лан. Новий єврейський цвинтар був відкритий у 20-х роках.

Єврейський цвинтар у Дрогобичі, 1942 р. Фото: солдат ВН⁸

Як пише Йосиф Гельстон, то «Більшості провінційних єврейських громад аж до кінця XVI-го століття не дозволялося мати свої цвинтарі. З цієї причини в період пізнього середньовіччя Старий єврейський цвинтар у Львові став місцем вічного спочинку для всіх євреїв Галичини». На цьому цвинтарі, до слова, знаходимо поховання Аделі Кікенес з Дрогобича (1710 р.).⁹ Хоча перший єврейський цвинтар у Дрогобичі заснований досить давно, однак, широка детальніша його історія відсутня. І часто йде в контексті згадки про Бруно Шульца, якого було вбито нацистами під час акції 19 листопада 1942 року. У книзі Єжи Фіцовського читаємо: «Нема й сліду від могили Шульца; немає сліду від старого єврейського цвинтаря, де спочило тіло письменника поблизу могили матері й батька, для яких він колись сам проектував кам'яні надгробки. На терені колишнього цвинтаря височіє сьогодні новий житловий квартал (сучасна вул. П. Орлика, ділянка від церкви Св. Андрія до автостанції).¹⁰

Нове єврейське кладовище по вул. П. Орлика (Рейха Л.) було засноване 25 серпня 1926 р. До сьогодні на ньому збереглися не більше 200 могил. Про це свідчать дані, зібрані Р. Мнихом: 9 епітафій та 190 прізвищ похованих. Хронологічні межі поховань – найдавніше поховання датується

⁸ <http://www.drohobyczer-zeitung.com/2013/07/cmentarz-zydowski-w-drohobyczu-jewish>.

⁹ Гельстон Й. Єврейські цвинтарі Львова (історична довідка) / Й. Гельстон // Незалежний культурологічний журнал «І». – Львів, 2008. – № 58.

¹⁰ Фіцовський Є. Регіони великої ересі та околиці / Пер. з польськ. А. Павлишина. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2010. – С.102.

1918 р. Шраер Гинда, а найпізніше поховання – 1972 р. Фаерман Лия Ільнична.

Новий єврейський цвинтар ставав місцем звірських свідчень окупації: тут братська могила євреїв, вбитих нацистами, а від радянської влади відкритті масові поховання замордованих чимало українців.

Ось, як, описує новий єврейський цвинтар того часу, очевидець **Дмитро Білий** (Мюнхен): *«На жидівському цвинтарі, за містом, у сторону села Грушева, було найдено шість великих ям, наповнених трупами в'язнів, жахливо помордованих. Я особисто бачив, що в одних були повиколовані очі, відрізані вуха й язика, поламані руки й ноги, колючим дротом пов'язані. Тут в одній ямі я пізнав своїх друзів з нашого процесу 64-х. Вони були помордовані так, як і всі інші. Тут пізнав я свого брата Михайла Білого. В нього було заламане чоло від якогось важкого удару, а руки й ноги пов'язані колючим дротом. Біля нього лежав мій тіточний брат Василь Хован, також замордований у такий же спосіб. А біля брами, при вході на цвинтар, побачив я двох німецьких літунів, які були в ганебний спосіб замордовані. В них руки й ноги були обложнені з одної й з другої сторони дошками та перебиті цвяхами наскрізь. Тіла помордованих другого дня перевезли на цвинтар при вулиці Нижній Колійовій і тут у спільній могилі їх похоронили».*¹¹

«Ми починаємо нашу прогулянку на околиці, – пише **Дорін Дауме** (Doreen Daume) з Австрії, – там, де був колишній «новий» єврейський цвинтар, знищений і сплюндрований під час і після війни. Тут така густа трава і чагарник, що ті кілька спотворених часом плит, які ще збереглися і криво стирчать із землі, майже непомітні. Корова без господаря пасеться на цвинтарі і здивовано піднімає голову, коли ми її минаємо. Може, і Бруно Шульц тут похований, десь ближче до муру. Але точно цього ніхто не знає».¹²

Культурно-мистецька спадщина¹³

¹¹ Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Дрогобич: Бескид, 1993. – С.845-

¹² Дауме Д. Реальність міфологізації // Radar. – 2012. – № 6 – С.23.

¹³ Фіцовський Єжи Регіони великої ересі та околиці. Бруно Шульц і його міфологія./Є. Фіцовський// Пер. з польськ. А. Павлишина. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2010.- 544 с.; https://coollib.net/b/245182-yezhi-fitsovskiy-regioni-velikoyi-yeresi-ta-okolitsi-bruno-shulcs-i-yogo-mifologiya-z-ilyustratsiyam_/read; Папуро, І. І. Культурно-мистецька спадщина євреїв Дрогобиччини. Вісник КНУКіМ: зб. наук. праць. – Вип. 32 / Київський національний університет культури і мистецтв. – Київ, 2015. – С. 60-66. – 156 с. – Серія «Мистецтвознавство»; Дрогобиччина – земля Івана Франка. Т. 1. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1973.; Мних Р. Дрогобичанин Бруно Шульц / Р. Мних. – Дрогобич : Коло, 2006. – 160 с.; Нариси з історії Дрогобича. Від найдавніших часів до початку ХХІ ст. / наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич: Коло, 2009. – 320 с.; Пастух Р. Вулицями старого Дрогобича /Р. Пастух. – Львів : Каменяр, 1991. – 165 с.; Тимошенко Л. Міжнаціональні стосунки в Дрогобичі (кінець ХІV – ХVІІ ст.) / Л. Тимошенко. // Бруно Шульц і культура Пограниччя: Матеріали двох перших едіцій Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца в Дрогобичі /Польський Інститут у Києві; Полоністичний науково-інформаційний центр ім. Ігоря Менька ДДПУ ім. Івана Франка. – Дрогобич, 2007. – С. 297–320.

Яскравим прикладом співіснування різних культур, мов, релігій та традицій є Дрогобиччина. Її етнонаціональний колорит формувався протягом століть; це територія не тільки розквіту багатоетнічного та багато релігійного суспільства, а й місце руйнування пам'яток культури, винищення людей у ХХ ст., зокрема під час Голокосту, Другої світової війни, етнічних чисток та повоєнного забуття і стирання слідів. Під час Голокосту було знищено значний пласт багатой матеріальної і духовної єврейської культури. У радянський період залишки цієї спадщини були занедбані або остаточно ліквідовані. Тільки після проголошення незалежної України почався поступовий процес відродження і повернення пам'яток єврейської громади Галичини.

Українська та єврейська громади Дрогобича почали активну діяльність з відкриття шкіл. У 1900 р. засновано першу єврейську жіночу гімназію. Створення політичного, освітнього і культурного середовища в Дрогобичі не відбувалося без яскравих особистостей, які представляли ті чи інші громади. Відомим громадським діячем Дрогобича першої половини ХХ ст. був Еліаш Фаєрштайн і його сім'я. Впливовий промисловець відіграв помітну роль в житті міста. Члени його родини брали участь у комісії із відкриття єврейського кладовища 1926 р., Еліаш Фаєрштайн ініціював будівництво єврейського Дому сиріт, якими опікувалася єврейська віровизнана громада.

Леопольд Готтліб

У будь-якому випадку будівництво будинку сиріт мало не тільки політичний характер, але й позитивне культурно-релігійне значення для міста, позаяк, величезна кількість безпритульних єврейських дітей з усього повіту отримали унікальну можливість повноцінного виховання, яке включало проживання і навчання в одному закладі. Як правило, це були діти бідних євреїв, які померли від важкої праці на нафтових підприємствах, значна частина дітей з

єврейського Лану.

З кінця 60-х років ХІХ ст. засновано товариство «Шомер Ізраель» (Стража Ізраїлю), яке займалося і видавничою діяльністю. Це невеликі газети, листівки, що критикували хасидів, агітували молодь відмовлятися від патріархального способу життя і вступати до світських навчальних закладів, йти шляхом просвітництва та асиміляції. 23 лютого 1883 р. в Дрогобичі вийшла друком перша єврейська газета «Drohobyczer Zeitung» (Дрогобицька газета). Засновником і видавцем був Аарон Хірш Жупнік – єврейсько-німецький письменник. Він не тільки редагував статті, а й займався виданням цілої низки часописів та книг, як для Дрогобича, так і для Галичини. Єврейська культура Дрогобича другої половини ХІХ ст. представлена мистецькими постатями братів з родини Готтлібів: Мауріцієм, Пилипом,

Леопольдом і Мартином. Мауріцій Готтліб¹⁴ народився у Дрогобичі в 1856 р. здобув освіту у Львові, Відні, Мюнхені та Кракові. Навчався у відомого майстра польського живопису Яна Матейка. Серед його полотен: «Юдита», «Казимир Великий дарує право євреям», «Євреї, що моляться в синагозі».

Мауріцій Готтліб

Леопольд Готтліб – молодший брат Мауріція графік і художник, автор картин на єврейську тематику. Маловідомий сьогодні дрогобицький художник Єфраїм Лім'єн прославився своїми Ілюстраціями до Біблії і у своїх графічних роботах наблизився до видатних представників Європейського модерну. З містом Дрогобич пов'язана доля однієї з найталановитіших європейських акторок Елізабет Бергнер (1897–1986). 20–30-ті роки ХХ ст. характеризуються активними процесами єврейського національно-культурного відродження на території Галичини й Польщі.

У Дрогобичі на той час була відкрита музична школа та єврейська хорова студія, у якій учасники отримували музичні знання та виступали на різних світських заходах. На культурно-мистецьке життя єврейської громади Галичини взагалі і Дрогобича зокрема початку ХХ ст. мала вплив культурно-просвітницька організація «Культур-ліга». Своєю діяльністю вона охопила Україну, Росію, Литву, Білорусію, Польщу. Її завданням було поширення в народі єврейської світської культури в усіх галузях людської творчості. Дрогобич зберігає у своєму лоні багато артистичних постатей, що підтверджують багатокультурність цього міста.

Одним із феноменальних прикладів багатокультурності міста Дрогобича є постать письменника і художника Бруно Шульца¹⁵, який уславив його у світі. Він жив і творив на перехресті

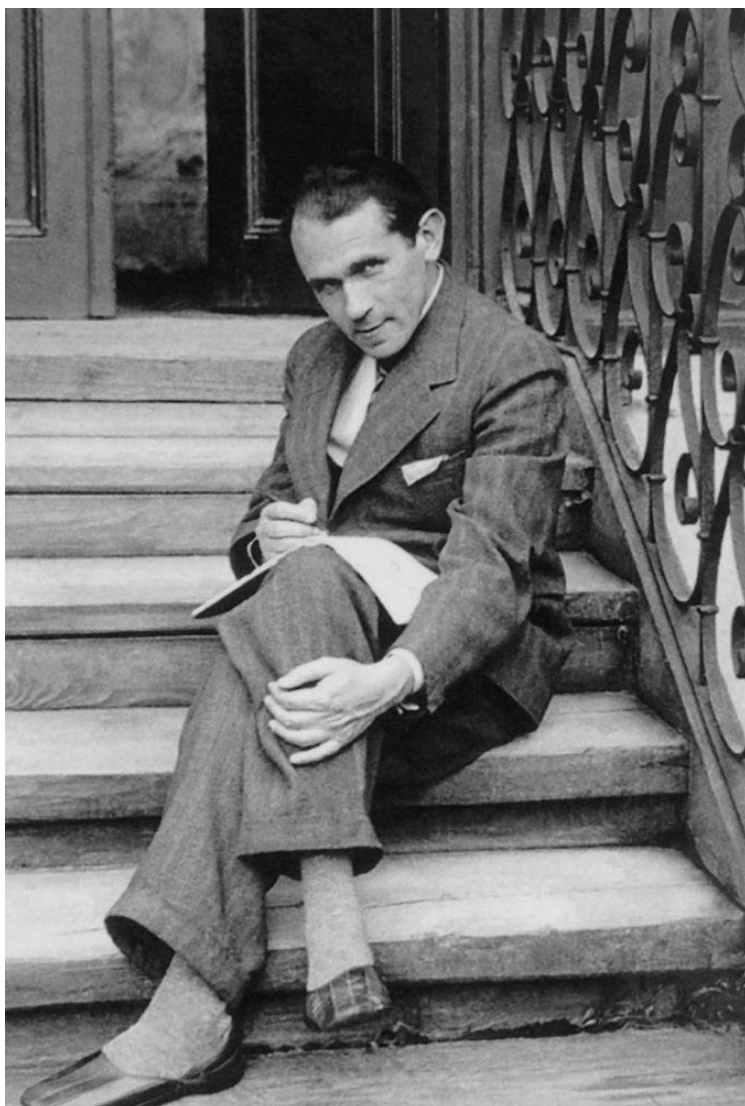
¹⁴ Тарас Коковський Дрогобицький «Рембрандт» – Маврицій (Маврикій) Готліб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.ua/drogobickij-rembrandt--mavricij-mavrikij-gotlib_n111981

¹⁵ Він народився глупої ночі, 12 липня 1892 р., у західному передмісті Міські Загороди (Zagrody Miejskie) у Дрогобичі, Королівство Галичини та Лодомерії, імперія Габсбургів. Сталося це за Ринком, на другому поверсі у кам'яниці №10, що стояла на розі вулиці Самбірської (пізніше – вул. Міцкевича). 12 липня 1892 р., у юдеїв – року Божого 5652-го. Його тато, Якуб Шульц (Jakub Schulz; 1846-1915) походив із дрогобицьких євреїв, був за фахом бухгалтером і крамував мануфактурою. Мати, Гендель-Генрієтта з дому Кугмеркерів (Henrietta Schulz Kuhmerker; 1851-1931) виросла в родині дрібних промисловців, які торгували лісом, та мали тартак, по-сучасному – лісопилку. Свого часу це на її посаг вдалося заснувати крамницю і поступово розширити торгівлю. Повнотіла, навіть пухка Генрієтта ніколи сина не картала, а завжди розвивала його тонку натуру.

української, польської та єврейської культури, його творчість була тісно пов'язана з рідним містом.

Попри те, що його твори перекладені на всі європейські мови він, на жаль, маловідомий українцям. Його творчість складають дві повісті «Санаторій під клепсидрою» та «Динамонові крамниці», що стали шедеврами світової літератури, кілька критичних статей, уривки прози та більше двох сотень оригінальних малюнків. Як художник він розробив і застосував техніку «*cliche-verre*» (фр. кліше на склі), яку ще називав її складною пластиною. Б. Шульц був єдиним відомим у Польщі графіком, що застосовував ці методи. Варшавському національному музею належить один із двох оригінальних примірників «Книги бовванізму», що складає невелику кількість відбитків комплекту із 20 гравюр підготовлених автором до друку. Характерною рисою гравюр «Книги бовванізму» є їхня екзальтованість.

У Дрогобичі в Палаці мистецтв музею «Дрогобиччина» експонуються фрагменти стінопису, що був створений у 1942 р., коли Бруно Шульц

Бруно Шульц, 1933-1935 р.

працював на віллі німецького офіцера, розписуючи дитячу кімнату.

За час, що минув після війни, ці малюнки неодноразово забілювали і тільки у 2001 р. під час ремонту будинку дрогобичан Калюжних фахівці побачили стінопис.

Ці малюнки належали Бруно Шульцу. Частина стінопису потрапила до музею «Голокосту» в Ізраїлі, а решту (5 фрагментів) у 2002 р. після реставраційних робіт передали до фондів музею «Дрогобиччина».

Група професорів і випускників гімназії ім. Ягелла в 1935 році. Бруно Шульц стоїть посередині в другому ряду

Ринок у Дрогобичі до Першої світової війни. Справа від собору — будинок Шульців, де народився Бруно і де була крамниця його батьків.

Попри посмертну світову славу, що за рівнем не поступається патріархам європейського модернізму – Марселю Прусту та Францу Кафці, за життя Бруно Шульц затятим мандрівником не вважався. Найвіддаленіші місця, які ненадовго митець відвідував, були Франція та Швеція. Більшу

частину своїх літ він провів у рідному Дрогобичі, знехотя подорожуючи в межах однієї країни, столицею якої спочатку був Відень, трохи – Київ, потім – Варшава, трохи – Москва, затим – Берлін.

З приходом німецьких військ в Дрогобич Бруно Шульц розділяє долю усіх дрогобицьких євреїв, переселившись до гетто. На його щастя, художник

Шеф дрогобицького гестапо, гауптшарфюрер СС Фелікс Ландау.

потрапив під опіку колишнього віденського теслі, а тепер поважного гауптшарфюрера СС (відповідно: унтер-офіцер у Вермахті) Фелікса Ландау (Felix Landau; 1910-1983), поцінувала не лише мистецтва, але й коней та собак. Той залучив митця до малярських робіт. На тему казок братів Грімм належало виконати стінопис у синовій кімнаті на віллі, де мешкав Ландау, а також у закритому казино гестапо, офіцерській їдальні, інших будинках, де квартирували гітлерівці. Розуміючи, в якому становищі він опинився, варшавські друзі подбали про виснаженого психічно і фізично Бруно Шульца. Вони підготували та передали художнику фальшиві документи й гроші, аби той міг утекти

із Дрогобича. Перед самою втечею, запланованою на четвер, 19 листопада 1942 р., Бруно Шульц мав заpastися харчами в дорогу.

Дорогою додому, до одноповерхового будиночка на вулиці Столярській, 18, де його сім'я тулилася в одній кімнатці, маляр потрапив під

Пам'ятна плита на місці загибелі Бруно Шульца.

“дику акцію” місцевої айнзацкоманди (einsatz; оперативний військово-розвідувальний підрозділ Служби безпеки). Просто на вулиці Міцкевича гестапівці хапали і розстрілювали юдеїв. То була помста за пораненого німецького солдата – його днями скалічив місцевий рецептар. На розі вулиць Міцкевича і Чацького Бруно Шульцу, котрий прямував за

буханцем хліба й не зупинився на оклик офіцера, двічі в голову поцілів шарфюрер СС Карл Гютлер. Він був кривим ворогом гауптшарфюрера СС Фелікса Ландау; днями той застрелив... “його єврея”: чи то дрогобицького дантиста Львова, чи то місцевого теслю Гауптмана. Під страхом смерті рано вранці наступного дня, у п'ятницю приятель маляра, дрогобицький правник Ізидор Фрідман приїхав возом, забрав із кишені мерця документи (годинника поліцаї вже зняли) та поховав загиблого на старому єврейському цвинтарі; як заповідав Бруно – біля матері. Тривалий час місце поховання митця

залишилося невідомим, а потім дивом вцілілий після війни цвинтар комсомольці повністю стерли з лиця землі.

Гетто – ШОА єврейської спільноти¹⁶

Антисемітська політика нацистської адміністрації, перш за все, проявлялась у сегрегації єврейського населення. Ще під час захоплення Польщі, 21 вересня 1939 року, начальник головного управління імперської безпеки (з нім.– Reichssicherheitshauptamt, далі – РСХА) Рейнгард Гейдріх видав “термінову депешу” (Schnellbrief). Це були перші інструкції щодо ставлення до євреїв, які проживали на окупованих територіях. Концентрація єврейського населення передбачалась у великих населених пунктах неподалік залізничної дороги.¹⁷

Мешканці гетто в Дрогобичі очікують депортації, 21 липня 1941 р.¹⁸

¹⁶ Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 68. – Спр. 348. – Т. 13.; Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку XXI ст.) Дрогобич, Коло, 2009 рік;— ISBN 978-966-7996-46-8; Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 278; 279.; Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941-1944) / Упор. Г. Дубик – К., 2000.; <http://www.deathcamps.org> – сайт, присвячений нацистським таборам смерті у роки Другої світової війни.; <http://www.yadvashem.org> – офіційний сайт Яд Вашему (Тель-Авів, Ізраїль).; www.szetl.org – офіційний сайт Музею польських євреїв (Варшава).; www.ushmm.org – офіційний сайт Музею Голокосту в Нью-Йорку (США).; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aish.com> – The Holocaust Studies.; <http://www.herodote.net> – французький історичний портал.; В. Зілінський ISSN 2078-6107. Вісник Львівського університету. Серія історична. 2017. Спецвипуск. С. 378–387.

¹⁷ Yitzhak Arad, Israel Gutman, Abraham Margalioth. Documents on the Holocaust (Jerusalem: Yad Vashem, 1981), 173–178.

¹⁸ Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту: Дрогобицька громада пам'ятає. <https://drohobych-rada.gov.ua>

Фактично репресії єврейського населення розпочалися зразу після зайняття німцями Дрогобича. За спогадами Альфреда Шраєра, євреї мали лише два варіанти дій, щоб отримати можливість врятуватися від винищення: потрапити, як він, в один із трудових таборів, де виготовляли необхідну гітлерівцям продукцію; утекти, отримати фальшиві документи на несврея і сховатись, «розчинитись» серед українського та польського населення.

Дрогобич. Трупи у відкритій братській могилі, 1944-1945рр.¹⁹

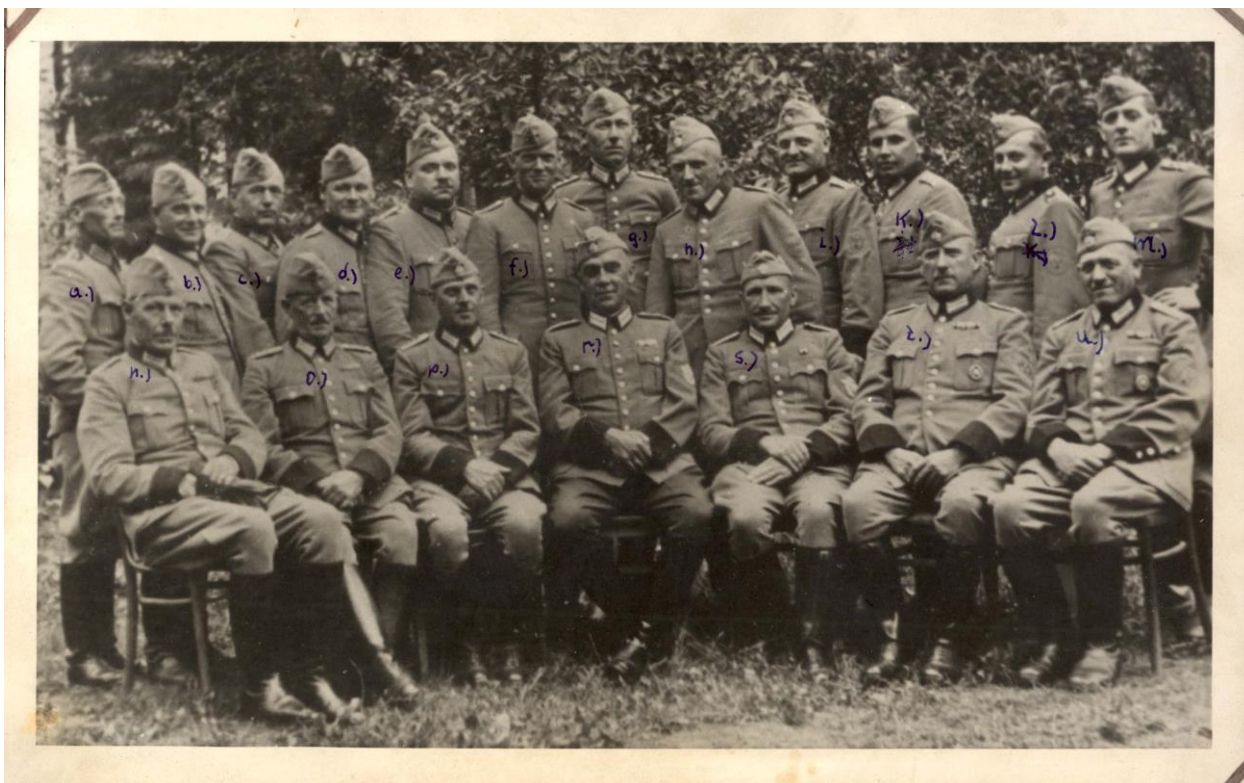
12 липня 1941 року в лісі біля Дрогобича (урочище Тептюж), очевидно, не без участі всієї айнзатцкоманди «радом'яни», розстріляно більш як два десятки євреїв, серед яких були й корінні дрогобичани, і єврейські біженці з Відня. Пізніше, у зв'язку зі знищенням радянською владою в'язнів тюрем при відступі з Дрогобича, знайдені тіла помилково також приймуть за замордованих НКВС українців та 23 липня поховують за участю священників, як християн.²⁰

Збереглися витяги з щоденника одного з «радом'ян», Фелікса Ландау: *«Дрогобич. 12 липня 1941 року. О шостій ранку мене розбудили: "Необхідно виконати вирок!.." Ну що ж, прекрасно, я знову буду катом, а потім і могильником, чому б і ні?.. Двадцять три людини повинні бути страчені, серед них дві жінки... Ми повинні були знайти підходяще місце для розстрілу та поховання. Декілька хвилин, і воно було знайдено. Засуджені — з лопатами, повинні самі викопати собі могили. Двоє беззвучно плакали. Інші проявляли неймовірну мужність. Я наказав швидше копати, щоб не думали ... Дивно, я абсолютно спокійний. Ніякої жалості, нічого. Цінні речі, годинник і*

¹⁹ Фото з архіву музею Яд Вашем. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://collections.yadvashem.org/photosarchive/en-us/9778_1857.html

²⁰ Круглов А. Хроника Холокоста в Україні.— Днепропетровск: Центр «Ткума»; Запорожье: Премьер, 2004. — 208 с.

гроші — все в одну купу ... Ці дві жінки повинні були стати на крайку рову і бути розстріляні першими. Вони йшли й оберталися. Шестеро з нас повинні стріляти. Ми розподілили роботу таким чином — троє повинні були потрапити в голову, троє в серце. Я цілив у серце. Постріли були точні, і мізки вилітали в повітря. Три кулі в череп — надто багато, майже зносять голову. Майже усі впали без звуку, тільки двоє довго мучилися. Пістолетний постріл нічого не коштує, але це не наша невдача, ми стріляємо разом. Остання група повинна засипати убитих у рові, потім настає й її черга, і вони падають у рів. Втоmlений, без задніх ніг, повернувся додому ... ».

Члени шуцполіції Дрогобича²¹

Рішення про створення гетто на території дистрикту “Галичина” було ухвалено 17 грудня 1941 року. До того часу створення гетто було ініціативою місцевої адміністрації, і в найбільших містах дистрикту вони уже існували. Наприклад є багато документів, що висвітлюють пришвидшення процесу утворення закритих гетто. У Дрогобичі воно було створене вже у вересні 1942 року. Про це крайсгауптман Дрогобича пише в листі до міського комісара (Stadtkommissar) Борислава (08.09.1942).²²

²¹ Фото з архіву музею Яд Вашем. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://collections.yadvashem.org/photosarchive/en-us/9778_1857.html

²² ДАЛО, ф. Р-1933, оп. 1, спр. 15, арк. 4.

Ліквідацію Дрогобицького гетто розпочато у травні 1943 року. 21 травня та 22 травня нацисти знищили хворих з єврейського шпиталю. Зі спійманих 735 юдеїв 30 розстріляно, 705 відправлено до Львова. 4 червня нацисти знову почали декого з євреїв розстрілювати на місці. Решту вивозять до Броницького лісу, примушують роздягнутися та знищують групами кількістю від 6 до 10 осіб. Ховають у викопаних розрахованих на 200—300

Єврей з Дрогобицького гетто

трупів ямах. 8 червня на єврейському цвинтарі гітлерівці розстріляли 24 ортопедів. 25 липня 200 в'язнів Дрогобицького гетто розстріляно на вапняному заводі у селі Глинна-Наварія Пустомитівського району. 27 липня 680 євреїв кинуті окупантами до тюрми на вулиці Стрийській, за деякий час 640 осіб вивезено у Броницький ліс та розстріляно.

В серпні розпочато ліквідацію трудових таборів. Наприкінці серпня гітлерівці ліквідували останній єврейський табір праці. Спосіб той же: спочатку у в'язницю на Стрийській, потім групами до Броницького лісу. Восени 1943 року понад 200 осіб розстріляно у лісі біля цегляного заводу в Дрогобичі.

На той момент живими німці залишили лише невелику кількість найбільш цінних для них робітників та ремісників. У квітні 1944 року, у зв'язку з наступом радянської армії, яка наближалась до міста, останні євреї були відправлені до винищувального табору Белжець.

Одним із убитих був відомий письменник і художник Бруно Шульц, який загинув від кулі офіцера СС 19 листопада 1942 р. У дрогибицькому гетто також загинув відомий польський математик єврейського походження Йозеф Шраєр, який вчинив самогубство, коли німці виявили його схованку.

Значна частина євреїв була знищена в період із серпня по листопад 1942 року, зокрема вивезена поїздами Голокосту до винищувального табору Белжець. 15 липня 1943 р. окупаційні влади проголосили

Єврей із зіркою Давида на шії.
Дрогобич, 1941-44 рр.

Дрогобич, єврейка та четверо дітей на збірному пункті перед депортацією.

Дрогобич «чистим від євреїв». Після приходу Червоної армії у серпні 1944 р. бл. 400 євреїв вийшли зі своїх схованок. Вони змогли пережити Голокост у тому числі завдяки допомозі небайдужих українців і поляків.

Отже, створення та існування гетто було напряду пов'язане з процесом знищення євреїв. Для окупаційної нацистської адміністрації так було легше здійснювати свої заходи супроти єврейського населення.

Elena Fanalova (RFE/RL)

Пам'ятник жертвам Голокосту у Броницькому лісі